AZERBAYCAN-TÜRKİYE STRATEJİK ORTAKLIĞI

Tarihi ve Güncel Boyutlar

Dr. Cavid Veliyev

ÖTÜKEN

ÖNSÖZ

Türkiye-Azerbaycan stratejik ortaklığından sürekli bahsedilmektedir. Bu stratejik ortaklığın iki temeli vardır: Bunlardan biri tarihî, kültürel ve etnik bağ diğeri ise ortak çıkarlardır. İki ülke bu bu saydığımız hususları dikkate alarak son yıllarda ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine ulaştırmıştır. Fakat bugünkü stratejik ortaklığın tarihî boyutunu asla unutmamak gerekiyor. İki ülkenin aydınları arasında XX. yüzyılın başlarında yaşanan entelektüel etkileşimin izleri bugünkü Türkiye-Azerbaycan stratejik ortaklığında varlığını hissettirmektedir. Kitabın birinci bölümü bu anlamda iki ülkenin stratejik ortaklığının tarihi temellerini kapsamaktadır. Tabii ki aynı soy ve kökten gelmeleri itibariyle tarihî etkileşimi XIX. yüzyılın çok öncesinden başlatmak gerekir. Fakat bugün iki ülke arasındaki siyasi ve askeri ilişkilerin ideolojik temellerinin XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında atıldığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede, kitabın birinci bölümünde XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan coğrafyasında ve Osmanlı topraklarında milliyetçiliğin ortaya çıkış süreci, Azerbaycan'da kurulan eğitim müesseselerine Osmanlı'dan verilen destek, Rus Çarlığı'nın baskıları sonucu Azerbaycanlı Türkçü aydınların Osmanlı'ya göçü ve buradaki faaliyetleri gibi konulardan bahsedilmektedir.

Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda Azerbaycan Türklerinin Osmanlı'ya maddi yardımlar yaptıkları ve Osmanlı saflarında savaştıkları bilinmektedir. Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesinde esir düşen Osmanlı askerleri Çarlık Rusya'sı tarafından Bakü yakınlığındaki Nargin adasına yerleştirilmiş ve sonradan Azerbaycan Türkleri tarafından bu esirler, adadan kaçırılmıştır. Bu subaylar ileride Bakü'nün işgalden kurtarılmasında aktif rol alarak vefa borcunu ödemişlerdir. Bugün iki ülkenin ilişkilerinde en önemli atıf yapılan konulardan biri de 1918'de Nuri Paşa önderliğindeki Osmanlı subaylarının Azerbaycan'a gelmesidir. Azerbaycan'a gelen Nuri Paşa ve Osmanlı subayları, devletlerini henüz kurmuş olan Azerbaycan Türklerinin bir ordu oluşturmalarında ve başkent ilan edilen Bakü'nün işgalden kurtarılmasında doğrudan rol üstlenmiştir. Azer-

baycan'da Nuri Paşa komutanlığında kurulan Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan'ı Ermeni Taşnakların ve Bolşeviklerin saldırılarından korumuş, Bakü'yü de işgalden kurtarmıştır.

Kitabın ikinci bölümü Azerbaycan'ın yeniden bağımsız devlet olarak uluslararası alanda yer alması ile ilgilidir. Soğuk Savaş'ın sona ermesine yakın, 1988'den itibaren Azerbaycan'da hız kazanan bağımsızlık hareketi Türkiye'de devletin ve toplumun dikkatle izlediği bir süreç olmuştur. Bu süreç Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ile sonuçlanmış ve Türkiye bu bağımsızlığı tanıyan ilk devlet olmuştur. Zor şartlarda bağımsızlığa kavuşması ve Ermenistan'ın saldırılarına uğraması sebebiyle Azerbaycan'ın dış desteğe ihtiyacı olmuştur. Azerbaycan, bağımsızlığının ilk üç yılında bir türlü siyasi istikrarın sağlanamaması, ekonomik kırılganlık ve dış müdahaleler Karabağ'ın geri alınması için verilen mücadeleyi ve dış politikayı olumsuz etkilemiştir. 1993'ten itibaren ülkede siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması için atılan adımlar meyvelerini vermeye başlamıştır. Aynı zamanda Türkiye ile ilişkiler de sağlam bir zemine oturmuştur. Özellikle, Cumhurbaşkanları Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev arasındaki kişisel dostluk, ikili ilişkiler açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur.

2010'da iki ülke arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalanmış aynı yıl iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi kurulmuştur. Sonraki süreçte ise cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve İlham Aliyev arasındaki dostluk, ikili ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyinde süregelmesine fırsat yaratmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin en önemli konularından biri olan bölgesel güvenlik ve askeri iş birliğine ayrılmaktadır. Azerbaycan daha bağımsızlığını kazanmadan komşusu Ermenistan tarafından silahlı saldırıya uğramıştı. Azerbaycan'ın topraklarının işgale maruz kaldığı bir dönemde birçok Batılı devlet Azerbaycan'a haksız silah ambargosu uygulamaktaydı. Aynı yıllarda düzenli bir ordusu olmasına rağmen Azerbaycan'ın çok az sayıda eğitimli ve askeri disipline sahip subayı bulunuyordu. Bu noktada Türkiye ile Azerbaycan arasında 1992 yılında imzalanan askeri-eğitim iş birliği antlaşması son derece önemli sonuçlar doğurmuştur. Türkiye Azerbaycan birliklerini NATO standartlarında eğitmiş ve

Güney Kafkasya'da devam eden Rusya-NATO jeopolitik mücadelesinde Azerbaycan ile NATO arasında koordinasyon rolünü üstlenmiştir. Azerbaycan askerleri NATO'nun Kosova ve Afganistan'daki operasyonlarında Türk komutası altında görev yapmıştır. Azerbaycan ordusunun NATO standartlarına geçişini temin etmek için Türkiye, karşılıksız askeri yardımlarda bulunmuştur.

2005 yılından itibaren ikili askeri ilişkilerde yeni bir boyut ortaya çıkmıştır. Savunma sanayii alanında gelişme ve iş birliği her iki ülkenin önem verdiği alanlar olmuştur. Bu süreci iki ülke arasında savunma sanayii alanında imzalanan antlaşmalar takip etmiştir. Dağlık Karabağ meselesinin barışçıl yollarla çözümüne ilişkin umutların azalması, Azerbaycan'ın savunma sanayiine öncelik vermesine yol açmış ve bu alanda Türkiye ile iş birliği de önem kazanmıştır. Özellikle 2010'da imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardımlaşma Hakkında Antlaşma iki devlet arasındaki askeri ilişkilerinin savunma sanayii ve ortak tatbikatlar alanlarında gelişmesinin önünü açmıştır. Aynı dönemde ikili askeri tatbikatlar sürecine Gürcistan da dahil edilmiştir. Üç ülkenin savunma bakanlarının düzenlediği ortak toplantılar ile ikili askeri iş birliği üçlü askeri iş birliğine dönüşmüştür.

Kitabın dördüncü bölümü iki ülke ilişkilerinde karşılıklı bağımlılık yaratan enerji alanını kapsamaktadır. Büyüyen ekonomisi ve artan nüfusu ile Türkiye, enerji tüketicisi ülke, Azerbaycan ise enerji kaynaklarına sahip bir ülkedir. Azerbaycan, açık denizlere kapalı bir devlet olduğu için dünya enerji piyasasına güvenli çıkış aramış ve bu hat da Gürcistan-Türkiye hattı olmuştur. BTC ve BTE böyle bir ortamda ortaya çıkmıştır. Günümüzde Azerbaycan Türkiye doğalgaz piyasasında Rusya ve İran'dan sonra üçüncü yere sahiptir. Öte yandan Azerbaycan'la imzalanan enerji antlaşmaları Türkiye'nin enerji köprüsü olma rolünü kuvvetlendirmektedir. Özellikle Avrupa'nın enerji arz güvenliğinde alternatif kaynak rolü oynayan Güney Gaz Koridorunun önemli bir parçası olan Trans-Anadolu Boru Hattı (TANAP) Türkiye'nin hem doğalgaz arz güvenliğinde rol oynayacak hem de transit ülke konumunu pekiştirecektir. Bunun da ötesinde İzmir Aliağa tesislerinde Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)'nin yatırımları Türkiye'nin benzin, motorin ve uçak yakıtı gibi ürünlerinin karşılanmasına katkı vermektedir. Gelecekte, Orta

Asya ülkelerinin de Türkiye-Azerbaycan arasındaki doğalgaz iş birliğine dahil olması için fırsatları olacaktır.

Beşinci bölüm, ekonomik ilişkilere odaklanmaktadır. Azerbaycan, SSCB'ye karşı bağımsızlığını kazandığı dönemde ekonomik olarak son derece sıkıntılı yıllar yaşamıştır. Bu yıllar aslında Türkiye'nin de ekonomik darboğazdan geçtiği bir dönemle örtüşmekteydi. Buna rağmen Türkiye Azerbaycan'a o zamanki imkanları çerçevesinde yardım yapmaktan geri durmamıştı. Ekonomik ilişkiler özellikle 2000'lerin ortasında gelişmeye başladı. Karşılıklı yatırımlar ve ikili ticaret hacmi bu dönemden sonra hızla arttı. Bunda Türkiye ekonomisinin büyümesinin ve Azerbaycan'ın enerji projelerinin başarıyla tamamlamasının rolü büyüktür. Bugün Azerbaycan'da doğrudan yabancı yatırımlar yapan ülkeler arasında -Azerbaycan için önemli olan petrol dışı ekonomide- Türkiye'den gelen yatırımlar birinci sıradadır. Azerbaycan'ın Türkiye'deki yatırımları ise Türkiye için önemli olan enerji alanındadır. Azerbaycan, ilk seferde doğrudan en çok yatırım yapan ülke konumuna sahiptir. Türkiye, ticaret hacminde Azerbaycan önemli olmasa da Azerbaycan dış ticaretinde Türkiye son yıllarda birinci veya ikinci sıradadır.

Altıncı ve sonuncu bölüm, iki ülke arasında taşımacılık ilişkilerini kapsamaktadır. Taşımacılık açısından Türkiye Azerbaycan'ın Avrupa'ya çıkış kapısı, Azerbaycan ise Türkiye'nin Orta Asya'ya güvenli giriş kapısıdır. Bu nedenle Türkiye ve Azerbaycan Orta Yol Koridorunu aktif şekilde desteklemektedir. Bu hat, Orta Asya-Hazar Denizi-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye'den oluşmaktadır. Bugün bu hattı birbirine bağlayan çok sayıda proje bulunmaktadır ve iki stratejik ortak bu projelerin hemen hemen hepsinde yer almaktadır. Taşımacılık aslında 1990'ların başlarından itibaren iki ülke ilişkilerinde müzakere edilmeye başlanmış ve bazı antlaşmalar da imzalanmıştır. Fakat projelerin gerçekleşmesi 2007'de imzalanan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Antlaşması'yla olmuştur. Çin'in ilan ettiği yeni ticaret yolları projesi bu demiryolunun önemini daha da artırmıştır.

Dr. Cavid Veliyev, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin son 15 yılına Türkiye'de lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencisi olarak, ardından da Azerbaycan'da Cumhurbaşkanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde Türkiye masası uzmanı ve dış politika daire başkanı olarak yakından şahitlik etmiştir. Dr. Veliyev'in araştırmacı kişiliği,

akademik liyakati ve Azerbaycan dış politikasını inşa edenlerle uzun yıllardır sürdürdüğü yakın ilişki bu kitabın özgün niteliğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Şüphesiz Türkiye ve Azerbaycan dostluk ve kardeşlik ilişkilerini uzun yıllar boyunca devam ettireceklerdir. Bu iki devletin birbirleriyle olan ilişkileri, başka hiçbir devletle ilişkilerinde olmayan kendine özgü bir tabiata sahiptir. Bu biricikliğin özünde, Dr. Veliyev'in ısrarla üzerinde durduğu bir asır öncesine uzanan fikri altyapı bulunmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan'daki genç kuşakların gündelik ortak çıkar hesaplarının ötesinde bir ilişkinin tüm yönlerini öğrenmeleri ve küresel ve bölgesel dengeler ne yönde gelişirse gelişsin Türkiye-Azerbaycan birlikteliğine her şartta sahip çıkmaları için bu kitap gibi eserlerin literatüre kazandırılması gerekir.

Prof. Dr. Çağrı Erhan,
Altınbaş Üniversitesi Rektörü,
Cumhurbaşkanlığı Güvenlik ve Dış Politika Kurulu Üyesi

GİRİŞ

"Stratejik ortaklık" kavramı, devletlerarası ilişkileri tanımlama açısından yaygın olsa da kavrama ilişkin ortak bir tanımın bulunmaması kullanımı açısından bir esneklik sağlamıştır. Bu anlamda "stratejik ortaklık" kavramı zaman zaman diğer kavramların yerine de kullanılmaktadır. Bu konuda en çok birbirinin yerine kullanılan kavramlar "stratejik ilişki" ve "stratejik ortaklık" kavramlarıdır. "Stratejik ilişki" kavramına oranla "stratejik ortaklık" daha geniş kapsamlı ve kalıcıdır. Bu tür bir ortaklık bölge veya uluslararası düzenle ilgili daha köklü hedef veya çıkar öngörmektedir. Bu tür bir ortaklık, durumsal ittifaklardan ve danışma niteliği taşıyan antantlardan farklı olarak uzun zamanlıdır ve devletlerarasında güvene dayanır. İki ülke arasında yaşanan birtakım krizler karşılıklı güvene zarar vermiyorsa ikili ilişkiler stratejik ortaklık düzeyindedir anlamını taşımaktadır. "Stratejik ortaklık" ortak değerler ve çıkarlar üzerine inşa edilen ortak yarardır. Devletlerin bölgesel güvenlikle ilgili ortak görüşü var ve bölgesel politikalarında rakip pozisyonlar benimsememişlerse ilişkilerde stratejik ortaklıktan bahsedilebilir.

"Stratejik ortaklık" tarihî ve kültürel yakınlığı olan iki devlet arasında ortaya çıkmaktadır. İki ülke arasında karşılıklı bağımlılık oluşmuşsa bu ilişkiler birçok açıdan geniş alana yayılır ve partiler üstü bir özelliğe sahip olur. "Stratejik ortaklık"ta iki ülke arasında toplumsal dayanışmanın yüksek olması gerekmektedir. Bir "stratejik ortaklık" öncelikle uluslararası ilişkilere ortak bir bakış gerektirir. Bu anlamda iki ülkenin dış politikada uyum göstermesi gerekmektedir. Burada önemli olan ortak stratejik hedefin bulunmasıdır. "Stratejik ortaklık"ta iç siyasal uyum da önem arz etmektedir. İki devlet arasında askeri-savunma alanında iş birliği de stratejik ortaklık açısından önemlidir ve şarttır.

Prof. Dr. Çağrı Erhan'a göre iki ülke arasında stratejik ortaklıktan söz edilebilmesi için en az dört unsurun varlığı gerekir: İleri teknoloji transferi, Serbest Ticaret Antlaşması, kamuoyu birlikteliği ve gelişmelere karşı ortak bakış açısı. Turgut Özal'ın Baş danışmanı ve Özel Kalem Müdürü Engin Güner, strateji ortaklık kavramını şöyle tanımlamaktadır: "Stratejik bir ortaklık; ilişkiyi etkileyecek belirli eylemlerin daima istişareden sonra geleceği anlamına gelmektedir." Güner, iki devlet arasında stratejik ortaklığın özelliklerini dört başlık altında toplamıştır: Birincisi, stratejik ortaklık iki devlet arasında siyasi, ticari, ekonomik ve güvenlik ile dış politikayı hatta fazlasını kavrayan çok boyutlu bir ilişkidir. İkincisi, stratejik ortaklığın olmazsa olmazı tarafların diğer ortağı etkileyecek herhangi bir eyleme geçmeden önce birbirleri ile istişare yapmasıdır. Taraflar kendi eylemelerinde serbest olsalar da mümkünse mutabakat sağlanması gerekir. Hatta mutabakat da olmayabilir fakat eylem öncesi istişare şarttır. İki taraf üçüncü ülkeyle birbirinin ana politikalarını incitecek eyleme girmemeye azami dikkat ederler. Üçüncüsü, stratejik ortak olan iki devlet, dünya üzerindeki her konuyu gizlilik içinde birbirleriyle paylaşabilir. Taraflar en azından entelektüel seviyede eşit görür ve birbirleriyle görüş alışverişinde bulunurlar.

Görüldüğü üzere her ne kadar teoride ortak tanımlaması bulunmasa da stratejik ortaklık kavramı belirli bir kıstasa sahip kavram olması nedeniyle günümüzde "stratejik ortak" olarak tanımlanan devletlerarası ilişkilerin bu ölçütlere ne derecede uygun olduğunu tartışma ihtiyacı doğurmaktadır. Bu anlamda Türkiye ve Azerbaycan arasında ilişkiler sık sık stratejik ortak olarak tanımlanmaktadır. Hiç kuşkusuz Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin stratejik ortaklık düzeyinde olduğunu söylemek için birçok neden vardır. İki ülkenin ilişkilerinin stratejik ortak olması, tarihi, kültürel ve dilsel yakınlığın ötesinde bölgede birçok konuda dış politika hedeflerinin uyuşması, bu tanımlamayı yapanları haklı kılabilir. Her iki ülke bölgeyle ilgili ortak stratejik hedefe sahiptir ve dış politika çıkarlarında ciddi bir uyuşmazlık bulunmamaktadır. Hatta birçok konuda dış politikada birbiri ile uyum gözetmektedirler. Bugün bölgede kurulan Türk Konseyi, Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak yer aldığı birçok bölgesel üçlü ilişkiler, enerji ve taşımacılık projeleri onların bölgesel politikalarının bir uyum içinde olduğunu göstermektedir. İç siyasal uyum,

iki ülkenin toplumları arasında dayanışma, bölgesel politikaların örtüşmesi iki ülke arasında stratejik ortaklığın birçok kıyaslanabilir ülkelerden daha üst düzeyde olduğunu göstermektedir.

İki ülke arasında 1997 yılında imzalanan "Stratejik İş Birliği Hakkında Bildiri", 2001 yılında imzalanan "Derinleştirilmiş stratejik iş birliği hakkında bildiri" ve 2010 yılında imzalanan "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardımlaşma Hakkında Antlaşma" iki ülke arasında stratejik ortaklığın belgesi olarak bilinmektedir. 2007 yılında kurulan Üst Düzey Askeri Diyalog ve 2010 yılında kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi, ortaklara askeri, dış politika ve bölgesel politikalarda stratejik hedeflerini karşılıklı bilgilendirme, uyumlaştırma ve koordinasyon sağlama imkanını vermiştir.

Azerbaycan-Türkiye stratejik ortaklığı politik-askeri ve enerji boyutuyla değil son yıllarda giderek artan ekonomi ve taşımacılık boyutuyla da önem kazanmaktadır. Bu anlamda stratejik ortaklığı tarihî, politik-diplomatik, askeri, enerji, ekonomik ve taşımacılık boyutları ile değerlendiren bu esere ihtiyaç vardır.

Bu kitapta Türkiye-Azerbaycan ilişkileri iki ayrı dönemde incelenmiştir. 20. yüzyılın başından itibaren 1920'ye kadar olan dönem ve 1991-2018 arası dönem. Kitapta Sovyet dönemi Azerbaycan-Türkiye ilişkileri çalışılmamıştır. Bunun nedeni, Sovyet döneminde Azerbaycan'ın bağımsız bir yapı olarak yer almaması ve Türkiye kültürel ilişkilerin Moskova üzerinden devam etmesi olmuştur. Fakat şunu da belirtmekte fayda var ki SSCB-Türkiye ilişkilerinde Azerbaycan konusu çok özel ve önemli bir yere sahip olmuştur.

Birinci bölümde; her iki ülkede ortaya çıkan uluslaşma sürecinin iki ülke arasındaki ilişkilere etkileri, Birinci Dünya Savaşı öncesi, sırası ve sonrasında ülkelerin ilişkileri ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilanından sonra Azerbaycan coğrafyasının özellikle Bakü'nün Bolşevik ve Taşnak silahlılarından temizlenmesi için Osmanlı ordusunun yardımı incelenmiştir. Bu kısımda dönemin gazeteleri, hazırlanan raporlar, döneme şahitlik eden siyasiler ve askerlerin hatıralarından faydalanılmıştır. Ayrıca bu dönemle ilgili yazılmış birincil kaynaklara dayanan eserlerden faydalanılmıştır.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin fikri temelleri aslında 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve bugünkü ilişkilerde o döneme sıksık atıf yapıldığı görülmektedir. Bu anlamda o dönemin aydınları

tarafından savunulan düşüncelerin bugünkü Azerbaycan-Türkiye stratejik ortaklığının fikri altyapısının oluşturulmasında önemli rol oynadığını görmekteyiz. Bahsi geçen dönemle ilgili doğrudan konuyla ilgili Türkiye'de tespit edilen bir eser bulunmamakla birlikte 20. yüzyılın başlarındaki ilişkilerde etkin rol oynamış aydınlar hakkında ayrı ayrı eserlerde bazı bölümlerde incelendiği görülmektedir. Yine bir bütün olarak 20. yüzyılın başlarında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini kapsayıcı bir eser olmasa da ayı ayrı ama çok önemli dönemleri konu alan değerli eserler bulunmaktadır. Özellikle Hüseyin Baykara tarafından Türkçe yazılan "Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri" ve "19. yüzyıl ve Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi", Mirze Bala Mehmetzade'nin "Milli Azerbaycan Harekatı", Hüsameddin Tugaç'ın "Bir Neslin Dramı", Nadir Devlet'in "Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)", Betül Aslan'ın "Kardeş Kömeği, I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği (Yardımı)" ve Bakü Müslüman Cemiyet'i Hayriyesi", Tadeusz Swietochowski'nin Türkçeye çevrilen "Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı", Naki Keykurun'un, "İstiklal Mücadelesi Hatıraları", Aygün Attar ve Sebahattin Şimşir'in "Tarihten Günümüze Türkiye'de Yaşayan Azerbaycan Türkleri" gibi eserleri bulunmaktadır.

Hüseyin Baykara'nın yazmış olduğu iki eser dönemi yaşamış önemli şahsiyetlerle bir arada yaşaması ve onların deneyimleri çerçevesinde yazılması nedeniyle önemlidir. Genellikle dönemin önemli şahsiyetlerinin eserlerinin ve gazete köşe yazılarının kaynak olarak yer aldığı eserlerden birincisi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan'da ortaya çıkan tiyatro, gazete ve eğitim anlamındaki yenileşme hareketlerinden bahsetmektedir. Bu eserde aynı zamanda 19. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan'da ekonomik gelişmeler de ele alınmıştır. Çünkü Baykara'ya göre, bu 19. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan'da ortaya çıkan milletleşme sürecinde milli burjuvazinin önemli rolü olmuştur. Baykara, durumu şöyle ifade etmektedir: "Kafkasya Azerbaycan halkının 19. yüzyılda yeniden modern Batı anlamında bir medeni millet olarak meydana çıkmasında Batı usulü gelişen ticaret ve sanayi hayatının büyük rolü olmuştur."

İkinci eserinde ise 19. yüzyılın sonunda yaşanan kültürel değişimin ötesinde 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da ortaya çıkan si-

yasi hareketler ve cereyanlar, partiler, eğitim sistemi ve basın hayatı hakkında geniş bilgi verilmektedir. Özellikle bu eserinde 1905 Rus İhtilalinin Azerbaycan'da siyasi hayatın canlanmasına etkileri, Rusya Devlet Duması'nda Azerbaycanlıların faaliyetleri, Kafkas Müslümanlarının hak ve taleplerinden, Rusya genelinde Rusya Müslümanlarının örgütlenmesinde Azerbaycan Türklerinin oynadığı rolden geniş bahsetmekte, 1917 Rusya'da yaşanan ihtilalin Kafkasya'daki halkların ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına götüren süreçten bahsetmektedir. Eserde özellikle Bolşevik-Ermeni iş birliğine karşı Azerbaycan Türklerinin vermiş olduğu mücadele son bölümlerde detaylı şekilde anlatılmıştır. Eserin son bölümünde Bolşevik ve Ermeni saldırılarına karşı Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Osmanlı ordusunu desteğe çağırması ve Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a gelmesinden sonra Nuri Paşa ile Azerbaycan hükûmeti arasında yaşanan fikir ayrılığından bahsedilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşen ve Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Sibirya'daki kamptan serbest bırakılan Osmanlı Subayı Hüsamettin Tugaç'ın yazmış olduğu "Bir Neslin Dramı" kitabı, 1918 yılında yeni bağımsızlığını ilan etmiş Azerbaycan-Türkiye askeri ilişkilerini anlamak için bizzat yaşayan ve iştirak eden birisi tarafından yazılması nedeniyle önem arz etmektedir. Çünkü Sibirya'daki esir kampından serbest bırakıldıktan sonra Gence üzerinden Anadolu'ya dönmek ister. Fakat bu sırada Gence'de yeni kurulan Azerbaycan hükûmeti Hüsamettin Tugaç'ın kalıp ordu kurulmasına yardım etmesini ister. Ayrıca Hüsamettin Tugaç Osmanlı'dan yardım istemek için Anadolu'ya giden heyette de bulunmuştur. Bunun dışında Hüsamettin Tugaç, Trabzon'a vardığı zaman Güney Kafkasya'daki durumla ilgili bir rapor hazırlayarak Osmanlı ordusuna takdim etmiştir. Bu rapor Kafkasya yürüyüşü öncesi Osmanlı ordusu için ve Azerbaycan'ın o dönemde içinde bulunduğu politik durumu da anlatmak açısından önemli bir rapordur. Tugaç'ın hazırladığı rapor ise Giyas Şükürov tarafından "Hüsamettin Tugaç'ın Cenubi Kafkas Raporu" başlıklı sunumunda Kastamonu Üniversitesi tarafından 2016 tarihinde düzenlenen I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu tarafından basılan sunumlarda yer almıştır.

Aygün Attar ve Sebahattin Şimşir tarafından yazılan "Tarihten Günümüze Türkiye'de yaşayan Azerbaycan Türkleri" başlıklı kitap da 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini anlamak isteyenler için önemli bir eserdir. Prof. Dr. Aygün Attar tarafından yazılan birinci bölüm Türkiye'ye farklı nedenlerden göç eden Azerbaycan Türklerinin faaliyetleri ve onların iki ülke arasında ilişkilerine katkılarından bahsetmektedir. Attar, Azerbaycan Türklerinin Anadolu'ya göçünü üç başlık altında incelemiştir: Güney Kafkasya'da yaşanan savaşlar sonucunda Azerbaycan coğrafyasından Anadolu'ya yaşanan kitlesel göç; karşılıklı ticaretin artması sonucu tüccarların Türkiye'ye yerleşmesi ve ticari göç; en sonunda ise entelektüel göç, yani Rus Çarlığı tarafından yapılan baskılar sonucu Azerbaycan aydınlarının Türkiye'ye yerleşmesi ve buradaki faaliyetleri. Kitapta ayrıca Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Bolşevikler tarafından işgali sonucunda yeni bir entelektüel göçün ortaya çıkması ve Türkiye'de yaşayan Azerbaycanlı aydınların faaliyetleri de incelenmiştir. Türkçe basılan kitapta dönemin eserlerinin yanı sıra arşiv belgeleri ve bu konuda yazılan kitaplar geniş yer bulmuştur.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (1918-1920) entelektüellerinden olan Mirze Bala Mehmetzade'nin yazmış olduğu "Milli Azerbaycan Harekatı" kitabı da doğrudan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini konu almamış olsa da aslında içerik itibariyle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC)'nin bağımsızlık ilanı öncesi Azerbaycan'da ortaya çıkan siyasi akımları ve örgütlerin farklı ideolojik bakışını inceleyerek bu grupların Türkiye'ye bakışına bazı bölümlerde yer ayırmıştır. Özellikle Osmanlı devleti ile Güney Kafkasya Cumhuriyetleri arasında Trabzon Konferansı, AHC ile Osmanlı arasında ilişkilerin incelenmesi açısından değerli eserdir. Çünkü bu görüşmeleri yakından takip eden dönemin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti aydını tarafından yazılmıştır.

Betül Aslan tarafından Türkçe yazılan "Kardeş Kömeği, I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği (Yardımı)" kitabı 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin anlatılması açısından Türkiye'de basılmış en değerli eserlerden biridir. Kitap esas itibariyle Birinci Dünya Savaşı'nda Azerbaycan Türklerinin esir düşen

Osmanlı askerlerine yardımını konu almış olsa da aslında 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan-Türkiye entelektüelleri arasında ilişkileri detaylı bir şekilde incelemiştir. Özellikle Azerbaycan'da yayın yapan gazetelerin Türkiye'ye bakışı ve ilişkileri ve bunun Azerbaycan'da devam eden milli uyanışa etkisini incelemiştir. Bu kitabın kendine has özelliği ise Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda Azerbaycan Türklerinin Osmanlı ordusuna yapmış olduğu yardımlardan bahsetmesidir. Kitap Birinci Dünya Savaşı'nda esir düşen Osmanlı askerlerine, ailelerini kaybetmiş Osmanlı çocuklarına ve kimsesizlere yardım yapılması için Azerbaycan milli burjuvazisinin, siyasilerinin ve aydınlarının örgütlenmesinden ve neler yaptığından bahsetmektedir.

Nadir Devlet tarafından yazılan "Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)" sadece Azerbaycan'da yaşanan milli uyanışı değil Rus Çarlığı genelinde yaşanan süreci derinden analiz etmektedir. Bu kitabın elinizdeki kitap açısından önemi, genel Rus Çarlığı içinde yaşayan Müslüman Türklerin mücadelesi içinde Azerbaycan Türklerinin mücadelesine ayrı bir yer ayırması olmuştur. Çünkü bu dönemde Azerbaycan Türkleri sadece Azerbaycan özelinde değil Rusya genelinde de milli uyanışta aktif rol oynamıştırlar.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin İstihbarat Bakanı Nağı Şeyhzamanlı'nın Naki Keykurun imzasıyla yazdığı "İstiklal Mücadelesi Hatıraları" kitabı Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlık öncesi dönemde nasıl mücadele verdiğini anlatmaktadır. Naki Keykur'un Hüsamettin Tugaç'la birlikte Osmanlı'dan yardım talep etmek için Türkiye'ye gelen ve Enver Paşa ile görüşen ve Nuri Paşa'nın görevlendirilmesini isteyen biridir. Bu nedenle Keykurun Hüsamettin Tugaç'ın anılarından farklı olarak Osmanlı'dan yardım talep etme sürecini detaylı bir şekilde ele almıştır.

Elinizdeki kitabın ikinci kısmı Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını kazanmış olduğu 1991 sonrası dönemde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine aittir. Bu dönem beş başlık altında -politik ve diplomatik ilişkiler; güvenlik ve askeri ilişkileri; enerji alanında iş birliği; ekonomik ilişkiler ve taşımacılık alanında iş birliği başlıkları altında incelenmiştir.

Emekli Büyükelçi Bilal Şimşir tarafından yazılan "AZERBAYCAN. Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri"

başlıklı eser, 1991 sonrası ilk yıllarda iki ülke arasında ilişkileri anlamak açısından değerli bir eserdir. Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını kazandığı süreçte Türkiye Dışişleri Bakanlığında Türk dünyası ile ilişkileri yürüten diplomatlardan birisi olan Şimşir, aynı zamanda Azerbaycan'ın bağımsızlığının Türkiye tarafından tanınmasında önemli rol oynamıştır. 1991 yılında Azerbaycan'ı ziyaret ettikten sonra Türkiye devletine bağımsızlığın tanınması önerisini içeren bir rapor sunmuştur. Kitap ayrıca dönemin gazete haberleri ve köşe yazıları da önemli kaynaklar oluşturmaktadır. Bunun dışında imzalanan antlaşmaların metinleri de bu kitapta yer almaktadır. Türkçe yazılan kitapta özellikle 1990-1993 yıllarında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri detaylı şekilde incelenmiştir.

Bölge uzmanlarından biri olan Svante Cornell'in İngilizce yazılmış kitabı "Bağımsızlıktan Günümüze Azerbaycan" (Azerbaycan Since Independence) kitabı hem yeniden bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın iç ve dış politika açısından geçirdiği evreleri ve zorlukları hem de Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini anlamak açısından önemlidir. SSCB dağıldığı zaman Orta Doğu Teknik Üniversitesinde (ODTÜ) öğrenci olan Svante Cornell o günden itibaren Azerbaycan'la da yakın ilişkiler kurmuş ve kitabın yazılması sürecinde Azerbaycanlı yetkililerle ve farklı siyasi ve ekonomik etkinliğe sahip kişilerle röportajlar yapmıştır. Karmaşıklıktan kaçınmak için kitap, kronolojik ve tematik sırayla yazılmıştır. Üç bölümden oluşan kitapta birinci bölüm, Sovyet öncesi dönemden günümüze kadar Azerbaycan'ı anlatmaktadır. Kitabın ikinci bölümü günümüz Azerbaycan'ın politik yapısını incelemektedir. Üçüncü bölüm ise Azerbaycan dış politikasını konu edinmekte ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine bu bölümde özel önem verilmektedir.

Türkçe basılan Araz Aslanlı ve İlham Hasanov tarafından yazılan "Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası" kitabı sadece ikincil kaynakların kullanılmadığı aynı zamanda birinci kaynakların da kullanıldığı kitaptır. Kitap, Haydar Aliyev dış politikasını ayrı-ayrı ülkeler ve örgütler bazında incelemekte ve Azerbaycan dış politikasını genel hatları ile bizlere sunmaktadır. Kitabın içinde özellikle Türkiye ile ilişkiler başlığında yazılanlar iki ülke arasında ilişkilerin anlaşılması açısından okunması gereken bir bölümdür.

Prof. Dr. Çağrı Erhan tarafından derlenen "Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı: İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan" kitabı da özellikle İlham Aliyev dönemini Türkiye'de anlaşılması açısından yazılmış yegâne eserdir. Bölge uzmanları tarafından yazılan makalelerde özellikle Azerbaycan iç politikası, dış politikası, enerji, ekonomi, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomi politiği konuları ele alınmıştır.

Azerbaycanlı Tarihçi Prof. Dr. Musa Kasımlı tarafından arşiv belgeleri ve dönemin gazete haberleri kullanılarak Azerbaycan Türkçesinde yazılan iki ciltlik, "Azerbaycan Respublikasının Harici Siyaseti (1991-2003)", Azerbaycan dış politikasını konu almıştır. Kitapta Azerbaycan'ın uluslararası örgütler ve ikili ilişkileri incelenmiş, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali de ayrıca bir başlık altında yer almıştır. Türk okurların ve araştırmacıların da yakinen tanıdığı Prof. Dr. Musa Gasımlı'nın kitabının birinci cildinde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bir başlık altında ayrıca incelenmiştir. Kitabın özelliği birincil kaynaklar ve arşiv belgeleri temelinde yazılmış olmasıdır.

Cavid Veliyev, Reşat Resullu ve Kenan Aslanlı'nın derlemesi olan "Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik Ortaklık" başlıklı derleme kitap da Türkiye'de Anadolu Türkçesinde, Azerbaycan'da ise Azerbaycan Türkçesinde basılmıştır. Kitapta Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin çeşitli boyutlarını inceleyen makaleler yer almıştır. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, bölgesel gelişmeler ve güvenlik ilişkileri incelenmiş, iki ülkenin eğitim, enerji, politik, savunma-sanayi, askeri ve STÖ'ler arasındaki ilişkileri irdelenmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanına bağlı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) tarafından Azerbaycan Türkçesinde basılan ve Ferhad Memmedov, Cavid Veliyev ve Akşin Memmedov'un derlemesi olan, "Azerbaycan Respublikasının Harici Siyasetinin Esas İstikametleri: 1991-2016" başlıklı kitapta Azerbaycan dış politikasının ilk 25 yılını incelemektedir. Eserde SAM uzmanları tarafından yazılan makaleler Azerbaycan'ın ikili ve uluslararası örgütlerle ilişkilerinin ilk 25 yılını konu almaktadır. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ayrıca incelendiği kitapta, Azerbaycan'ın enerji politikası, dış politikasının ekonomisi ve yumuşak güç politikası ayrıca başlıklar şeklinde yer almıştır.

Bu araştırmada gazete haberleri ve köşe yazılarından, bilimsel makalelerden de yararlanmıştır. Bunların da ötesinde Türkiye'deki 13 yıllık eğitim ve çalışma hayatım, Azerbaycan Cumhurbaşkanına bağlı Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde 10 yıla yakın bir sürede Türkiye-Azerbaycan ilişkileri uzmanı ve dış politika daire başkanı olmam bu eserin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Sonunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı himayesindeki Strateji Araştırmalar Merkezi (SAM) ve Ötüken Neşriyat'a bu araştırmanın yayımlanmasına vermiş oldukları destek için teşekkür ediyorum.